

تحلیل آثار اقتصادی صداقت در آموزه های قرآنی - حدیثی

مدیحه برزگر ریحانی^۱، محمدمهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳

^۱ طلبه سطح چهار (دکتری) رشته تفسیر تطبیقی، مؤسسه آموزش عالی الزهراء (ع)، گرگان، استان گلستان، مدرّس و فعّال فرهنگی
^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم
^۳ دانشجوی دکتری علوم و حدیث، دانشگاه میبد، مدرّس دانشگاه و پژوهشگر (نویسنده مسئول)

چکیده

صداقت و راستگویی یکی از فضائل بزرگ انسانی است که در همه مکاتب الهی و حتی مکاتب مادی دارای ارزش والاست و نوری است که شعاع آن به گستردگی عالم بوده و تمام ظاهر و باطن انسان روشنایی می بخشد. عنوان این مقاله، آثار اقتصادی صداقت از دیدگاه آیات و روایات است. صداقت به عنوان یک صفت ارزشمند اگر بر جامعه حاکم شود جامعه را به سوی خیر و صلاح سوق می دهد و اعتماد و استواری پیمان ها و غیره در جامعه شکوفا می شود و بزهکاری و پامال شدن حقوق دیگران از بین خواهد رفت بطوریکه می توانیم از آن جامعه مدینه فاضله بسازیم. لذا به سبب اهمیت و جایگاه این فضیلت اخلاقی و با توجه به نیاز جامعه به آگاهی از اثرات حیات بخش آن در شئون زندگی و کم رنگ بودن این اصل مهم اخلاقی که از جمله اهداف این تحقیق بوده تصمیم به انجام این مقاله گرفتم تا در راستای موضوع میزان عملکرد این صفت با ارزش را در جامعه منعکس نمایم و در اهمیت آن همین بس که خدای متعال خود را راستگوترین افراد معرفی کرده و شرط لازم برای رسیدن به درجه نبوت را صداقت دانسته است. روشی هم که در این تحقیق به کار برده شده توصیفی-تحلیلی می باشد. با بررسی آثار صداقت دریافتیم که این صفت یکی از پایه های محکمی است که جامعه بشری برای تداوم و حیات خویش به آن نیازمند است. چه بسیار اجتماعی که برای رسیدن به امیدهای واهی خویش این پایه و اساس جامعه بشری را نادیده گرفته و اجتماع خود را به قهقراء و نابودی سوق می دهند. از جمله یافته های این مقاله این است که صداقت باید بر فضای اقتصادی حاکم شود، اگر سازنده ای از راه دروغ کالای غیر مرغوب رابه جای کالای مرغوب نفروشد و از روی صداقت به ساخت باکیفیت آن اقدام کند، اقتصاد جامعه در مدت کمی به رشد مناسب می رسد. انشاء الله که با تمسک به الطاف الهی با آراستگی به صدق و راستی به سعادت واقعی رهنمود گردیم.

واژه های کلیدی: صداقت، آثار اقتصادی، قرآن، روایت

مقدمه

«الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَعْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ»^۱

{اینانند} شکیبایان و راستگویان و فرمانبرداران و انفاق کنندگان و آمرزش خواهان در سحرگان».

سپاس بی حد، خدای صدیق و صادق را که به وسیله پیامبران طریق رشد ترقی، تعالی کمال را به انسان آموخت و راه را از بیراه، حق را از باطل امر فرمود. قرآن نوری است که خاموشی ندارد، قرآن سخن حق و سراسر صدق و راستی است، وقتی سیمای صدق را در آینه قرآن می نگریم به گستره آن در عالم تکوین و تشریح واقف می شویم.

در واقع صدق شمشیر برنده خدا در زمین است که روی هر چیز قرار بگیرد آن را قطع و با هر باطلی مواجه شود، خوار و زبونش می کند و بر زمینش می زند، هر که به آن دل بندد بهره مندش خواهد کرد، و هر که راستگو باشد بر دشمن، پیروز است. پس راستی، عصا اعمال، پیام آور نابودی و درهم کوبنده اموال و دروازه ای است که عاشقان از آن جا به بارگاه ذوالجلال می رسند.

سخن گفتن ابزاری است برای کشف یک امر واقعی مجهول و هنگامی انسانها در زمینه سخن گفتن از یکدیگر استفاده می کنند که سخن؛ واقع نما، و کاشف از حقیقت و راست و مطابق با واقع باشد.

مشکلاتی را که امروزه بسیاری از جوامع انسانی به آن مبتلا هستند ناشی از عدم صداقت است که منجر به سلب اعتماد عمومی، ناامیدی، و ناستواری پیمان ها و قراردادهای و بزهکاریها و تخلفات گردیده است و جامعه بسیاری را به تخریب و انزوای اخلاقی مبتلا ساخته است. صداقت و راستگویی از خصوصیات یک جامعه سالم و ایده آل است و باید به طرق مختلف در معرض ترویج و توسعه فرهنگ آن کوشید. صدق، ضرورت و اهمیت خاصی در سعادت آدمی دارد، چرا که آن چه باعث حفظ ارزش و مقام و نیز رسیدن به قله های کمال و معرفت انسان می شود صداقت و راستگویی است.

چنان که در روایت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) نیز آمده است: «دروغ کلید خانه ای است که تمام خباثت در آن است». و اگر کذب جایگزین صدق و راستی شود باید منتظر پیامدهای شوم آن بود لذا بررسی و کنکاش آثار اقتصادی آن کمک مهمی در اشاعه و ترویج ارزش اخلاقی در جامعه می نماید و هدف رسالت انبیاء عظام را که براساس صدق و راستی

۱. سورة لآ عو لا ۳ آیة ۱۷

۲. سورة انعم ۶ آیة ۴۲

۳. هفا، آیة ۱۱۵

۴. محبیه عسکی و لائیل صق از دیدگاه روانشناسی علم روانشناسی، ۱۳۹۳، کتابخانه ستیای ضوی | www.naaref مرکز حفظ نگه ی پایا نه هاویژو هشیها روانشناسی موسسه مطبوعه فو ملایع لم ونا علیه لسانم بکته ۰ هج ۱۳۹۳/۸/۲۹ ص ۴

۵. مهیل حقیقه، صقید روان و ولایت دانشکاه علم روانشناسی، ۱۳۸۵، کتابخانه ستیای ضوی هفا، ص ۳

۶. محله ن. علی رک لبحک بنزه لآ فو ترجمه معنی العو لو، ترجمه علی س قح، هفا، تبه ناشر ملایعیه، ۱ ص

۳۴ او محمد باقر مجلیس، بیط ر لول، ج ۴۹، بیوت دار لایله لکث عی ۴۰۳ قلا ص ۳۷

و عدالت است، محقق می گرداند. توجه به اهمیت مسأله صداقت و آثار اقتصادی آن انگیزه نوشتن این مقاله شد. مادر این نوشتار بر آن هستیم تا آثار اقتصادی صداقت را از دیدگاه آیات و روایات بررسی کنیم و ببینیم تأثیر اقتصادی آن چیست؟ هر چند تحقیقات فراوانی در زمینه صداقت صورت گرفته است اما اکثر تحقیقات علمی و منابع گوناگون در زمینه کلی گویی برآمده اند و کمترین آثار اقتصادی آن از دیدگاه آیات و روایات پرداخته اند. همچنین در این نوشتار سعی بر آن است که باروش توصیفی و با تجزیه و تحلیل داده ها، مباحث بر محور قرآن کریم و همچنین منابع روایی تنظیم گردد و مورد ارزیابی قرار گیرد. امیدوارم که همه ما بتوانیم از آثار مهم و ارزشمند صدق و راستی در حیات دنیوی و اخروی بهره مند گردیم.

بیان مسئله

صداقت یکی از جامع ترین فضایل اخلاقی است که می توان گفت اساس همه یا بیشتر صفات نیک دیگر است. از آنجا که آثار ارزنده هر پدیده ای بستگی به ارزش و اهمیت آن دارد و چون راستی از اهمیت بالایی برخوردار است پیامدهای اجتماعی ارزشمند و نیکویی دارد.

راستی جزء اموری است که اگر به آن توجه شود و مورد بررسی قرار گیرد و فرد و جامعه به آن معرفت حاصل نمایند، موجب هدایت خواهد شد خواه برای شخص یا برای جامعه.

بنابراین یکی از فضائل اخلاقی که نقش بسزایی در سازندگی انسان دارد صداقت است که یکی از مهمترین پایه ها و اصولی است که اساس جوامع انسانی را تشکیل می دهد و ترقی و عروج انسانها بر اساس پابندی و التزام به آن است.

انسان بر اساس نیازمندیهای فراوان روحی و جمعی ناگزیر است به صورت اجتماعی زندگی کند و آنچه بقای چنین حیاتی را تضمین می کند صداقتی است که میان افراد است

ولذا عنوان این پژوهش آثار اجتماعی صداقت از دیدگاه آیات و روایات می باشد. در این مقاله از آثار اقتصادی صداقت از منظر قرآن و روایات بحث می کنیم.

علت انتخاب موضوع و اهمیت و فایده آن

فطرت و عقل آدمی ضرورت صداقت را در می یابد چرا که با حذف آن از صحنه زندگی حیات اجتماعی انسان به مخاطره می افتد پس عقل در چنین شرایطی حکم می کند که همه اقدار جامعه باید صداقت و راستی را رعایت نمایند. تا امنیت و آسایش و اطمینان و آرامش حاکم شود، این ضرورت عقل با دستور وحیانی نیز پشتیبانی می شود، آنجا که خدای متعال می فرماید:

«وَقُلْ رَبِّ ادْخُلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ...» و فرمود: بارالها مرا به قدم صدق داخل و به قدم صدق خارج گردان.»

با این بیان اسلام به راستگویی و صداقت جایگاه والایی بخشیده است. بگونه ای که آن را از اصول خدشه ناپذیر اخلاق فردی و اجتماعی و از شاخص های ایمان معرفی می کند و در آیات فراوانی از جمله احزاب که می فرماید:

«مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللّٰهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَّنْ قَضٰى نَحْبَهُ وَاَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ وَاَمَّا بَدَلُوْا تَبْدِيْلًا؛

۷. سید احمد طحی شیبینی، اخلاق ربه نا چا لای تهو نا ائتله رات جلیدی، ۱ ص ۱۴

۸. ربه لای (۱۷) لای ۸۰

۹. ربه لای ب (۳۳) لای ۲۳

برخی از آن مومنان بزرگ مردانی هستند که به عهد و پیمانی که با خدا بستند وفا کردند پس برخی برآن عهدایستادگی کردند و برخی از ایشان مقاومت کرده، و هیچ عهد خود را تغییر ندادند.» خداوند اهمیت صدق را در این آیات متذکر شده است، و به ارزش مثبت راستگویان اشاره می کند نظر به مطالب فوق می توان عنوان نمود که صداقت می تواند آثار زیادی در اجتماع داشته باشد و همین مسأله موجب شده، به بررسی این صفت پسندیده بپردازیم تا در راستای موضوع، میزان عملکرد این صفت با ارزش را در جامعه منعکس نمایم. زیرا اصلاح جامعه در رابطه با صدق از طریق آموزش آن بوسیله قرآن و احادیث معصومین و عملکرد انسانهای راستگو میسر می گردد. پیشینه موضوع تحقیق

گرچه آیات و روایات فراوانی در زمینه صداقت و آثار آن وارد شده است و از آنجا که پیشینه موضوع در راستای تدوین این موضوع راه گشا بوده و از تکرار گزینش مجدد آن جلوگیری می کند ولی با بررسی، کتابی مدون در این زمینه یافت نشد و در کتاب های اخلاقی هم به صورت محدود به این موضوع پرداخته است و مفسران نیز در ذیل آیات مطالبی ارزنده در تفاسیر خود بیان داشته اند لیکن این موضوع به صورت مدون به رشته تحریر در نیامده است، حال آنکه چنین بحث هایی بسیار ضروری است.

از جمله کتبی که در این زمینه نوشته شده است:

۱- کتاب اخلاق در قرآن نوشته مصباح یزدی

محمد تقی مصباح یزدی در بخشی از کتاب «اخلاق قرآن» خود به صداقت اشاره کرده است و آن را از بدیهیاتی دانسته که هر کسی خوبی و اهمیت آن را درک می کند و این باور است که سخن باید واقع نما و کاشف از حقیقت و راست و مطابق با واقع باشد حال اگر سخن، به جای کشف حقایق، وسیله ای شد برای کتمان حقایق و یا با آن حقیقتی را وارونه نشان دادند در این صورت سخن از مسیر واقعی و فلسفه وجودی خود منحرف شده و نقض غرض می شود از این جهت ارزش مثبت و خوبی راستگویی از بدیهیات است که هر کس آن را درک می کند.

البته باید گفت کتاب فوق تنها به بررسی مفهوم صداقت و کمی هم به آثار فردی و اخروی آن اشاره کرده است و به آثار اجتماعی آن اشاره ای ننموده است. در حالیکه تحقیق حاضر به آثار اجتماعی آن می پردازد و از کلی گویی پرهیز کرده است.

۲- اخلاق در قرآن نوشته سید احمد طبیبی شبستری

او بر این باور است که بسیاری از ناهنجاریهای رفتاری، و اختلافات خانوادگی و مشاجرات میان دوستان و فامیلها و حتی تنشها و نزاعهای سیاسی، پدیده ای است که از بی صداقتی و ناخالصی به وجود می آید.

کتاب فوق نیز کمتر به آثار اجتماعی صداقت پرداخته و بیشتر در حد کلی گویی برآمده است.

۲- کتاب اخلاق نوشته سید عبدالله شبر

آنچه در این کتاب درباره صداقت بیان شده، تنها به ارزش و مراتب آن توجه شده و به آثار اجتماعی آن اشاره ای نکرده

است.

۳- کتاب اخلاق در قرآن نوشته جواد محمدی

آنچه در این کتاب نیز قابل ذکر است این است که این نویسنده نیز کمتر به آثار اجتماعی این صفت اخلاقی اشاره نموده است.

مقالات و پایان نامه های انجام شده در زمینه صداقت از تنوع بیشتری برخوردار است بیشتر محققان تلاش نموده اند تا با محور قرار دادن موضوع صداقت به بررسی مفهوم آن، عوامل تاثیر گذار، آثار فردی و اخروی آن بپردازند. نویسنده مقاله آثار و نشانه های راستگویی در نوشته اش بر این باور است که شخص راستگو و صدیق کسی است که در اوج ایمان علمی و تقوای راستی است در اندیشه و اعتقاد خویش با برهان و دلیل می باشد و این مهم ترین دلیل بر راستگویی ایشان افزون بر صدق در عمل آنان است.

نوشته مورد نظر نیز به بعد اجتماعی کمتر توجه داشته و بیشتر به آثار فردی پرداخته است. صاحب نظر دیگری در بررسی صدق از دیدگاه قرآن این گونه نوشته است که اهمیت صدق در اخبار و اقوالی که از منابع گوناگون به گوش انسان می رسد، اهمیت بسزایی در اخذ تصمیمات در زندگی روزمره انسان دارد چه بسا با یک سخن کذب، فردی بی گناه سالها در زندان بماند و یا حتی به قتل برسد یا در میان مردم بی آبرو گردد. همچنین پایان نامه های بسیاری در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت اما از مجموع مباحث مطرح شده می توان چنین استنباط کرد که اکثر محققین و نویسنده ها تلاش نمودند موضوع مورد نظر را از نظر روانی و فردی و به صورت کلی آثار اجتماعی آن را مورد نقد و بررسی قرار دهند و به بعد اجتماعی به صورت جزئی کمتر توجه نمودند. از این رونگارنده در این نوشتار کوشیده است تا به آثار اقتصادی از دیدگاه آیات و روایات بپردازد.

صداقت در لغت

واژه صداقت از ماده «صدق» به معنای راستی و راست است همچنین به معنای «راست گفتن، ضد کذب» نیز آمده است. و در عبارت دیگری به معنای «درستی، محبت، مودت، اخلاص، محبت خالص، اطاعت و فرمانبرداری و وفاداری» آمده است. و به عبارتی دیگر نیز به معنای مطابقت و هماهنگی گفتار با اعتقاد باطنی و نیز مخبر عنه است.

۳- علی بن قرین زاهد، صفی دانشگاه علم قرآن، قم، ۳۹۰، ۱۹۹۰، ۱۳۴۰، ص ۱۱۶

۱۵- احسن مصطفی التحقی فی کلمات القرآن، ج ۶، چاپ هم، تهران، بنگ ترجمه و نشر کلب ۱۳۶۰، ص ۱۱۳، فی النبی، محمد علی، طریح معجم مجمع البحرین، تصحیح نیکان علی، ج هیئت موسسه اعلمی للمطبوعات، ۲۰۰۹، ص ۱۹۹، حنین بن، محلم و یقه طفهانی، ترجمه و تحقیق مؤبدات الفظرفه نأ کرب، ج ۲، ترجمه غلام ضاحسری، چاپ هم، تهران، نشر مرتضی ۱۳۷۴، ص ۱۸۲، علی اکبر قرین، بیاد، قلم سر قر نأ، ج ۴، ششم، تهران، دارالبکته، ۴۱۲، لوق، ص ۱۱۶

۱۶- مصطفی حنین، فی معنی و مغنیو، ج ۶، چاپ سم، قم، انتشارات فرهنگی آراسو، ۳۷۹، ص ۶۴، و یقه الفطی، جلد النبی، محلم، مکرم، علی، منظره، لسان العرب، ج ۱۰، معجم احمدی، س صلح العبدی، چاپ سم، بیروت، دارالفکر للطباعه والنشر، لوق، ص ۱۳۷۲، ص ۱۹۳

۱- عبد الله طاهر، بیاد فرهنگ و زکا این عرفی، چاپ سم، تهران، نشر وری انتشار، ۱۳۷۸، ص ۸۹

از تعمق در مطالب بالا به این نتیجه می رسیم که بازگشت همه معانی به یک اصل واحد بر می گردد و آن مطابق واقع بودن سخن در قول و عمل و فکر می باشد .

صداقت در اصطلاح

در ترجمه المیزان، مفسر صدق را به معنای مطابق بودن ظاهر گفتار و کردار آدمی با باطنش دانسته است . مفسر دیگری نیز در تفسیرش صدق را به معنای راست و درست و مطابق واقع بودن و راستی در قول، در عمل و در فکر، معنا کرده است، به گونه ای که باورها، کارها و گفته های فرد انسانی مطابق حق و واقعیت باشد . مفسر دیگر چنین بیان می کند که صدق به معنای صادق است یعنی داخل شدن صادق که تعبیر صدق از باب مبالغه است .

در تفسیر کاشف هم صدق را در اصطلاح به معنی اخلاص در عقیده و قصد و افعال و جمیع حرکات و سکنت معنا کرده است . صداقت در اصطلاح در کتابهای اخلاقی به معنی راستی گفتار و یا پندار و تعبیر بسیار جامعی است که همه شروط و آداب لازم یک سخن کامل و نمونه را در بردارد .

نویسنده دیگر بر این باور است : صداقت یعنی کسیکه دلش با زبانش یکی است . صاحب نظر دیگری در تعریف اصطلاحی صداقت چنین عنوان می نماید که خبر مطابق با واقع باشد، یعنی هر خبری که پیامبری می دهد چه از جانب خود و چه از جانب خدا، محال است که کذب در آن راه یابد . نویسنده دیگری چنین بیان می کند که صدق ، بهترین وصف و حالت یک کار و یک شخص در آغاز و انجام آن است و رمز شکست بسیاری از حرکت ها ، نبود صداقت در آنها و قطع امداد الهی از آن است . در کتابی دیگر نویسنده اش چنین تعریف نموده است که صدق و صداقت تام، آن است که سخن گوینده مطابق با واقع و موافق با علم و اعتقاد او باشد اگر کسی سخن بگوید طبق علم و اعتقادی که دارد ولی علمش مطابق با واقع نباشد او در

۱۸ حمید محقق مؤلفات قرآنی، چاپ اولی قم نشر دارالکتاب ۳۸۰ ل ص ۷۱؛ لکن، هاشم فرگند رقی، چاپ اولی قم موسسه بوسفا کتب،

۱۳۸۹ ص ۳۰

۱۹ سید محمدباقر موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان ج ۳، پنجم قم مؤسسه انتشارات جامعه علمی قم ۱۳۷۴ ش ص ۷۶

۲۰ حنیف مصطفوی تفسیر روش ج ۲ چاپ اولی تهران نشر مرکز کتب ۳۸۰ ل ص ۳۵۴

۲۱ هشتم لکن، ریاضی نجفی، ضابطه بیبا السعیدی، مقالات العبد ج ۸، تهران مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه پیام روز ۱۳۷۲ ل ص ۳۶

۲۲ محله جلد مغیبه تفسیر کشف ج ۲، لکن دارالکتاب الاسلامیه ۴۲۴ ل ق، ص ۷۵

۲۳ سید محمد، طبعی شیبوی هفا کتب ص ۱۴

۲۴ جلد محلی، لکن معارف چاپ قم موسسه بوسفا کتب ۱۳۸۲ ص ۳۷

۲۵ حنیف، بوسفیا پژوهشید رصنه معصوم قم انتشارات پژوهشگاه فرگند و اندیشه ملایم ۳۷۷ ل ص ۳۳

۲۶ ایفا قم علیخا متبجہ اللفظی سم تهران نشر مطهی، ۱۳۸۶ ل ص ۳۷

سخن صادق است، اما صدقش تام و کمال نیست اگر کسی سخن بگوید مطابق با واقع، اما به گفته خویش اعتقاد نداشته باشد دروغگوست.

تمامی این عبارات به یک معنی بر می گردد که همان راستگویی در عمل می باشد یعنی فرد صادق باید در عمل و هم گفتار صادق باشد تا اینکه بتواند سرانجامی مورد رضایت خداوند داشته باشد.

کاربردهای صداقت در قرآن

واژه «صدق» در قرآن دو نوع کاربرد دارد، صدق گفتاری و صدق رفتاری، صدق گفتاری به معنای مطابقت کلام با واقع است. هنگامیکه می گوئیم: کلامی راست است. یعنی مطابق با واقع است. حتی اگر گوینده هم به آن معتقد نباشد و آن را دروغ بیندارد. هر چند که چنین کلامی ارزش مثبت اخلاقی ندارد، چنان که اگر برعکس، به اشتباه، دروغی بگوید بگمان این که راست است، آن هم ارزش منفی ندارد؛ چرا که چنین راست و دروغی، خارج از محدوده اختیار انسانوبی ارتباط با فاعل مختار است، حال آن که در مسائل اخلاقی، همه جا ارتباط با فاعل و حسن فاعلی ملحوظ خواهد بود.

صدق عملی یا رفتاری، به معنای مطابقت اعمال و رفتار انسان، با گفتار یا اعتقاد وی؛ یعنی رفتار انسان تصدیق کننده گفتارش و یا مصداق اعتقادش باشد هر چند که سخن هم نگوید، بنابراین، صادق به کسی می گویند که اگر به چیزی معتقد است، به اقتضای اعتقادش رفتار کند و مبالغه آن «صدیق» است.

صدق به معنای دوم آن، یعنی صدق عملی رفتاری، فراتر و گسترده تر از صدق گفتاری است و دایره آن گفتار و دیگر رفتارهای انسان را در بر می گیرد.

کوتاه سخن آنکه صدق عبارت است از هماهنگی گفتار، نیت و عمل، در نتیجه هر گونه تضاد بین این امور، انسان را از حوزه صدق خارج می کند در نتیجه صداقت اشرف صفات نفسانیه و رییس اخلاق ملکیه است.

اقتصاد

واژه «اقتصاد» از ماده «ق-ص-د» به معنای تصمیم گیری واراده به انجام کاری بوده و در معنای مرتبط دیگری چون عدل و میانه روی، حد وسط میان اسراف و تقتیر، استقامت و پایداری در مسیر نیز به کار رفته است. مشتقات «قصد» در قرآن در معنای لغوی آن به کار رفته و ناظر به مفهوم جدید «اقتصاد» نیست، چنان که خداوند: در سوره لقمان می فرمایند:

۲. محله یق فلسفه مکرم الحلا صحیفه سجدیه بجا لی تهنه نا فوته نثره وفرگند لمار ۳۸۷ ص ۳۱۱

۲۸. محله یق مصلحیه بن الحلاله روه نا جلم انتلارات موسسه لوش وپوشه لم خیلج و ۳۹۱ ص ۳۱

۲۹ هفا ص ۳۲

۳۰. لجم ذوقه موه ج السلطه بجا هفم تهنه نا نثره و بد تخیج ۳۸۹ ص ۴۴

۳۱ حینه مصطفی هفا ک ب، ج ۹ ص ۳۹

۳۲. لجم الفطی جلم الن: محملن: مکرم مصی هفا ک ب ج ۱ ص ۱۸۲-۸۹ حینه مصطفی، هفا ک ب ص ۳۹

«وَ إِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظَّلِيلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَ مَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ؛

وهرگاه که موجی مانند کوهها آنان را فراگیرد در آن حال خداوند راباعقیده پاک و اخلاص کامل می خواند و چون باز به ساحل نجاتشان رسانید بعضی بر قصد (اطاعت خدا) باقی می ماند و آیات ما را انکار نمی کنند جز آن کس که عهد شکن و کافر ناسپاس است.»

در این آیه کلمه (مقتصد) معنای متمایل به طریق مسقیم یا میانه رو در ظلم و کفر به کار رفته است .
و در آیه دیگری که می فرمایند:

«وَ أَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنْ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتِ الْحَمِيرِ؛^{۳۶}

در رفتارت میانه روی اختیار کن و سخن آرام گونه که منکرو زشت ترین صداها صوت الاغ است.»

در این آیه نیز کلمه (اقتصد) به معنای اعتدال در مشی آمده است.

اقتصاد در اصطلاح دانشی است که به بررسی فعالیت های فردی و اجتماعی مربوط به تولید، مبادله و مصرف کالا و خدمات می پردازد.

امور اقتصادی

امور در لغت از ریشه (امر) که به دو معنای کار و چیز آمده است .

بنابراین امور که جمع امر است به معنای کارها و یا چیزها می باشد.

با معنایی که از امور و اقتصاد شده است بنابراین می شود اینگونه از نظر لغت معنا کرد: امور اقتصادی یعنی کارها و چیزهایی که در حد اعتدال باشد.

۳۳. ره لفظاً (۳۱) آیه ۳۲

۳. احمد بن علی طبریزی، الاحتجاج ح ۳ معنی محمد باقر خراسانی، لؤلؤ مشهور نشر مرتضی ۴۰۳ ل ص ۲۲۵

۳۵. محمّد زرخشی، الکفا، ج ۳ بیوت دارالکتب العمود ۴۰۷ ل ص ۵۳

۳۶. ره لفظاً (۳۱) آیه ۱۹

۳۷. فخر الرازی، محله علی، الطریح مجمع البحرین تصحیح علی محمد حسینی ج ۳ ص ۳ سم، تنویرنا کتابفروشی مرتضی ۴۱۶ ل ق ص ۵۸

۳۸. هفتا ص ۲۳۳

علی کوثری، بنیاد هفتا کتاب ج ۱ ط ۱۰۹۳

همان

همان

دراصلاح به اموری گفته می شود که در اقتصاد کارآیی دارد و شامل تمام شاخه های اقتصاد همچون اقتصاد در زمینه تولید، عرضه، تقاضا، و مصرف میشود

مکتب اقتصادی اسلام

مکتب اقتصادی اسلام مجموعه ای از گزاره های دینی است که به عنوان بستر و زیر بنای نظام اقتصادی تلقی شده و غایاتی که دین در زمینه اقتصاد برای انسان ترسیم کرده است چون مفاهیمی مانند ثروت و رفاه و دیگر مفاهیم اقتصادی به انسان و تفسیری که از او ارائه می شود و جایگاه او در نظام آفرینش پیوند دارد، جهان بینی اسلامی بر نظام اقتصادی اسلام تاثیر گذار است در این میان نقش گسترده و تعیین کننده اخلاق چون «صداقت اقتصادی» در اهداف و جهت گیریهای اقتصادی جامعه و مقررات و قواعد مرتبط با آنها، مکتب اقتصادی اسلام را متمایز ساخته است.

پژوهندگانی بر این باورند: اسلام به عامل روحی و اخلاقی در خلال روشی که برای رسیدن به هدف خود بر می گزیند، توجه فراوانی کرده و همان گونه که نظام زکات را ابزاری در راستای تامین اجتماعی قرار داده آن را فریضه ای شرعی نیز می داند که در جهت وصول به قرب الهی و کسب پاداش اخروی قرار دارد، همچنین لزوم همبستگی اجتماعی میان مسلمانان و همیاری متقابل بین ایشان، رقابت در حداکثرسازی سود و منفعت مادی را کم رنگ می سازد. اقتصاد اسلامی با گزاره های اخلاقی و ارزش خود سعی در تغییر واقع و نه کشف آن دارد، از این رو علم اقتصاد در جامعه اسلامی ممکن است الگوهای متفاوتی نسبت به جوامع غیر اسلامی بیابد.

خداوند در قرآن می فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ؛^{۴۲}

ای کسانی که ایمان آورده اید. اموال یکدیگر را در میان خود به باطل نخورید.»

طبق این آیه، هرگونه تجاوز، تقلب، غش، معاملات ربوی، معاملاتی که حد و حدود آن کاملاً مشخص نباشد، خرید و فروش اجناس که فایده منطقی و عقلانی در آن نباشد، خرید و فروش وسایل فساد و گناه، همه در تحت این قانون کلی قرار می گیرد که در جمله بعد به عنوان یک استثناء می فرماید: «إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ؛» مگر این که تصرف شما در اموال دیگران از طریق تجارتي باشد که با رضایت شما انجام گیرد.»

اسلام می گوید: مالکیت نه برای فرد است و نه برای اجتماع بلکه در واقع برای خداست، و انسانها وکیل و نماینده اویندوبه همین دلیل اسلام، هم در طرز درآمد افراد نظارت می کند و هم در چگونگی مصرف، و برای هر دو قیود و شروطی قائل شده است که اقتصاد اسلامی را به عنوان یک مکتب مشخص و در برابر مکاتب دیگر قرار می دهد.

در حدیث آمده است: «سه چیز نجات دهنده و سه چیز هلاک کننده است، چیزهایی که موجب نجات است اجرای عدالت در حالت خشنودی و غضب، و رعایت اقتصاد در حال فقر و بی نیازی و ترس از خدا در نهان و آشکار، و آن سه چیز که

۴۲ مریک فرگند و مط فوری ن داتو المط فوری ن کیم جالم موسسه بوستا کابنم ع 1 ص ۱۳۳

۴۳ مور رنسل ۲ (۴) ۲۹

موجب هلاکت خواهد شد عبارت است از حرص و طمعی که از آن اطاعت شود، وهوای نفسی که از او پیروی شود، و عجب و خودپسندی انسان نسبت به خویشتن.»^۴

مکارم شیرازی در تفسیرش چنین می نویسد: اگر نظام حاکم بر اقتصاد جامعه، نظام تقوا و درستی و پاکی و تعاون و همکاری و انفاق باشد بدون شک چنین جامعه ای نیرومند و سربلند خواهد شد. اما اگر به عکس نظام استثمار و تقلب و چپاول و تجاوز و فراموش کردن دیگران باشد، چنین جامعه ای از نظر اقتصادی نیز عقب مانده خواهد بود ورشته زندگی مادی آنها نیز متلاشی می گردد.^۵

در نتیجه در اسلام، اقتصاد از اخلاق جدا نیست، ایمان کامل و اقتصاد سالم، تامین کننده سعادت دنیا و آخرت است. بدین گونه بنای خویش را بر صدق و راستی می نهد، و اگر در کاری یا برنامه ای یا حرکتی یا در شرکتی داخل شود، به نیت درست وارد شده است. نه برای آن که تلاش و کوشش دیگران در معرض استثمار و بهره کشی خود قرار دهد و به جای تلاش و کوشش به استراحت نمی پردازد. و سپس بیرون نمی رود مگر به صدق و بدین گونه سیر خود را تا پایان کامل می کند، و اگر در آن مواجه با دشواری شد، عمل خویش را به نیکوترین وجه و بدون آن که شیطان او را فریب دهد. و به ترک عملش وادارد، به پایان می رساند.

چون صدق مومن هیچ مجالی برای مشارکت ابلیس باقی نمی گذارد که هدفش تباه کردن اقتصاد و تربیت است و چگونه می تواند اقتصاد قوی را به فساد بکشد در حالیکه آنان مال حرام نمی خورند و نتیجه تلاش یکدیگر را نمی دزدند و به معامله همراه با مکر و تزویر یا کم فروشی یا فریب یا دروغ نمی پردازند.

این روزها که درباره اقتصاد عالم مطالعه می کنیم می بینیم که چگونه ثروت وسیله ویران شدن تمدن ها شده است و چقدر از زندگیها به خاطر نداشتن صداقت در امور اقتصادی پاشیده شده است زیرا عدم صداقت اقتصادی باعث باطل شدن مال و مخلوط شدن آن به حرام می گردد و نتیجه آن نابسامانی خانوادگی و پاشیده شدن آن است.

اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث

اخلاق اقتصادی بخشی از آموزه های اسلامی است. که از یکسو، مولفه های رشد و توسعه اقتصادی و رفاه عمومی را ارائه می کند. از سوی دیگر، شیوه ها و عناصر مقابله با مفاسد و سالم سازی فعالیتهای اقتصادی را بر می نمایاند و بستر لازم را برای رشد معنوی و سعادت ابدی انسان نیز فراهم می سازد.

رشد اقتصادی در کنار سالم سازی فعالیتها و مقابله با مفاسد از یکسو و گسترش عدالت اجتماعی و برخورداری عموم مردم از رفاه نسبی از سوی دیگر، از مهم ترین دغدغه های عصر حاضر در غالب جوامع، از جمله جامعه ماست این در حالی است که مهم ترین شیوه ها و عناصر دستیابی به آنها در آموزه های اسلامی ارائه شده است. آن سان که توجه به آن ها در برنامه ریزیهای اقتصادی و نهادینه کردن آنها در فرهنگ عمومی به یقین می تواند تمدن سترگ اسلامی را احیاء کند و رفاه و آسایش عمومی را به ارمغان آورد.

^{۴۴} واد القائم پاینه ترجمه شیخ الفصاحه ج ۱ ص ۳۸۲

^{۴۵} ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه ج ۱۱ ص ۳۷۴

نویسنده ای براین باوراست که: از کار آمد ترین ایده های اسلام در این موضوع، «آمیختن ارزشهای اخلاقی با اقتصاد» به هدف تامین رفاه مادی و سعادت اخروی انسان است. مراد از «اخلاق اقتصادی» مجموعه ای از صفات و رفتارها به منظور دستیابی به رشد اقتصادی پایدار مطلوب، سالم سازی فعالیتهای اقتصادی مصرف و بهینه است و فردمسلمان در پرتو اعتقادات دینی، خودرا ملزم به انجام دادن یا ترک کردن آنها می داند.

برخی از این عناصر همچون: هدفمندی و انگیزه سالم، صداقت، وجدان کاری، تخصص و تعهد، انضباط کاری، از مهمترین عناصر اخلاق اقتصادی هستند.

بی تردید، هدف ارزشهای اعتقادی و اخلاقی در گام نخست، بازسازی و تکامل روحی انسان و تهذیب نفس اوست. با این حال ارزشهای مبتنی بر جهان بینی دینی در صورت تحقق و عدم تحریف آن تاثیر تعیین کننده ای در پیشرفت اقتصادی افراد و جوامع دارد.

مشکل اصلی اقتصاد، از منظر اسلام به خود انسان و ظلم و کفران او بر می گردد ظلم او در عرصه اقتصادی به شکل توزیع نابرابر ثروت و نیز مبادلات ناسالم نمود می یابد.

توزیع نابرابر ثروت و امکانات، از مهم ترین مشکلاتی است که اغلب جوامع بشری و از جمله کشور ما از آن رنج می برند. با توجه به پی آمدهای ناگوار فقر و تکاثر در ابعاد گوناگون، از جمله آثار منفی روحی و اخلاقی آنها، آموزه های دینی با طرح شیوه مقابله فرهنگی با فقر و تکاثر و آثار آنها تلاش می کند تا از یکسو زمینه عدالت اقتصادی را فراهم سازد و از سوی دیگر، آثار نا مطلوب را به ویژه در عرصه اعتقادی و اخلاقی خنثی می کند.

با توجه به مطالب بالا باید گفت که در قرآن، آیات بسیاری آمده که اخلاق در عرصه اقتصاد را تاکید می نماید، مخصوصاً «صداقت را» این صفت عالی نفسانی که همواره مورد آموزه های قرآن و روایات معصومین بوده است.

در بسیاری از آیات قرآن، آیاتی در مورد همنشینی با صادقین ذکر کرده، چون صادقین کسانی هستند. که هم می توانند همنشینان خوبی و هم شریکان خوبی در امر تجارت باشند.

زیرا یکی از فضائل اخلاقی که نقش بزرگی در زندگی انسان دارد صداقت در عمل و گفتار است.

به همین جهت است که خداوند فرمان می دهد:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ»^{۴۷}

ای کسانی که ایمان آورده اید! از خدا بپرهیزید و با صادقان باشید.

در آیه لفظ صادقین آمد، لذا ابتدا باید ببینیم آنان چه کسانی هستند. با توجه به آیات قرآنی از جمله آیه ۱۷۷ سوره بقره و آیات دیگر: «صادقین کسانی اند که به تمام مقدرات ایمان دارند و عامل به اعتقادات خویش نیز هستند و آنچه شرط بندگی است به جا می آورند. نه شکی در آنها راه می یابد و نه پناه پس می نهند. از مشکلات نمی هراسند و با انواع فداکاری ها صدق ایمان خود را به اثبات می رسانند.»

^{۴۶} بقره القام، خوشنما فلسفه اخلاق، چاپ لی مثله، انتشارات بقیه ۳۸۰ ل ص ۶۰۴

^{۴۷} سوره رتبه ۹، آیه ۱۱۹

^{۴۸} فربیه مصطفی و دیگر نا و ش خ ه ل ن چا م م م انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ج و علمیه م ۳۸۰ ل ص ۱۰۱

بنابراین برای جلب اعتماد مردم صداقت و شفافیت در همه امور خصوصاً امور اقتصادی لازم است. صداقت در حوزه اقتصادی باعث شکل گیری اجتماعی، گسترش شبکه های اجتماعی و متقابلاً پویا تر شدن اقتصاد کشور در قالب بهبود کیفیت زندگی در کشور می شود، صداقت بیشتر در عرصه اقتصادی باعث رونق سلامت رفتاری بهتر در جامعه می شود بنابراین این صداقت است که باعث تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی می شود، مهم ترین و اولین الزام تحقق جهاد اقتصادی را باید در ایمان مردم و مسئولین، صداقت آنان دانست که رهبر معظم انقلاب اسلامی از آن به عنوان روحیه جهادی و استحکام معنویت تعبیر فرمودند.

مکارم شیرازی در کتابی تحت عنوان مشکلات هدایت اینگونه بیان می نماید که: صداقت در اقتصاد موجب می شود بسیاری از گناهان مانند کم فروشی، احتکار، تقلب، دزدی از بین برود چرا که اگر این گناهان را مرتکب شود مجبور است برای پوشاندن آن دروغ بگوید. نمونه آن داستان جوانی است که خدمت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) آمد و عرض کرد: آلوده جمیع گناهان هستم چه کنم؟ حضرت فرمودند: دروغ نگو! این امر باعث شد سراغ هیچ گناهی نرود، چون اگر هر گناهی را مرتکب می شد و خدمت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) می رسید، مجبور بود برای پوشاندن آن دروغ بگوید.

قلمرو اقتصاد

عمده ترین موضوعات اقتصاد، تولید، توزیع، مبادله، و مصرف است. به همراه این موضوعات عناصر دیگری نیز مطرح هستند، مسئله سرمایه گذاری برای رسیدن به تولید نقش اساسی دارد از این روست سرمایه گذاری، یک موضوع تائین کننده در اقتصاد است، مباحث عمده در مکانیسم بازار، عرضه و تقاضا، هزینه ها، قیمت ها، دستمزدها، و موضوعات داخلی آنها مانند پول و بانک و سیاست های اقتصادی و مباحث تعادل و کمبود یا مازاد در بازار، رشد و توسعه اقتصادی، توزیع درآمدها و ثروتها، تورم، بی کاری و امثال آن در قلمرو اقتصاد قرار دارند.

مادر این قسمت از تحقیق برآنیم تا صداقت و آثار آن را در قسمت های تولید، توزیع، عرضه، تقاضا، و مصرف بررسی نماییم.

نقش صداقت در فرآیند کار و تولید

رفاه اقتصادی جامعه در گرو دو عنصر محوری است: کوشش در تولید؛ قناعت در مصرف. مقصود از تولید در اینجا اشتغال به کار مشروع برای تامین زندگی و پیشرفت اقتصادی فرد و جامعه است و شامل کشاورزی، دامداری، تجارت، صنعت و مانند آنها می شود. در آیات و روایات بر آن تاکید شده است. امام صادق در حدیثی در این باره می فرماید: «بهره آور ساختن مال از ایمان است.» پاینده در کتابش درباره عوامل تولید چنین می نویسد: تولید در اقتصاد بر مبنای دو عامل سرمایه و کار شکل گرفته است. سرمایه به شکل های مختلفی (تکنولوژی، نهاده های جدید، ابزارها و ساختمان های تولید و...) به فرآیند تولید کمک

۹۹ ناصی مگم شیلن مشکت هتیه ج اچا م، توه نا انتل رات لم عین ی. جلا ۳۸۷ ل ص ۶

۵۰ یل القام خوشخا هفا کاب ص ۲۷

۵۱ عب الله یل ع علول تسنم ج ۱۷ چا لول م مرکز نشو لول ی ۱ ص ۲۴۴

۵۲ محملن یعوب کلین، طول کاف ج ۵، توه نا منشور رات دارلکت لسلامه ۳۸۹ ا ص ۸

می‌نماید. کار خود به دو بخش نیروی کار و مدیریت تقسیم می‌شود. منشا کار فیزیکی و فکری، انسان است. سرمایه، عاملی بدون احساس و فاقد اختیار و تصمیم‌گیری است؛ اما انسان عاملی است که هم دارای احساس است و هم دارای توان تصمیم‌گیری است. بنابراین اصول اخلاق اقتصادی از جمله «صداقت» می‌توانند عامل کار (نیروی کار و مدیریت) را متأثر سازند. پای‌بندی نیروی کار و مدیریت به اصل اخلاقی صداقت می‌تواند هم در انجام درست و به موقع فرآیند تولید در نزد بنگاه‌های اقتصادی تاثیرگذار باشد و هم به ارتقاء بهره‌وری (به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل موثر بر رشد تولید) آن بنگاه‌ها کمک نماید.^۵

به عبارتی دیگر از میان سرمایه‌های فیزیکی و انسانی، آنچه بیش از همه در مسیر تحولات تمدن بشری، مهم و مؤثر بوده است «سرمایه‌ی انسانی و بهره‌وری صحیح از آن» می‌باشد. حاکمیت اخلاق در جامعه می‌تواند از طریق ارتقاء شاخص‌های زیر در سرمایه‌ی انسانی به ارتقاء و بهبود فرآیند تولید در سطح بنگاه‌های اقتصادی کمک نماید:

۱- ایجاد روحیه‌ی هدفمندی در انجام وظایف خود یا دیگران .

۲- تقویت وجدان کاری در انجام امور .

۴

۳- ایجاد انضباط کاری به هنگام انجام وظایف .

صداقت به عنوان یکی از اصول اخلاقی در انجام صحیح وظایف اقتصادی توسط نیروی کار می‌تواند هم در ارتقاء کارایی بنگاه‌های تولیدی اقتصادی و در نتیجه، افزایش تولید و سود اقتصادی آن‌ها تاثیرگذار باشد و هم می‌تواند به افزایش بهره‌وری نیروی کار جامعه و دریافت درآمد متناسب با میزان بهره‌وری آنان از بنگاه‌های مزبور منجر گردد. بنابراین حاکمیت صداقت در حوزه‌ی تولید علاوه بر ایجاد انتفاع برای هر دو سوی این فرآیند (کارفرمایان و نیروی کار) می‌تواند به رشد اقتصادی و افزایش سطح رفاه جامعه نیز منجر گردد. کم رنگ شدن اصل صداقت در انجام درست و کامل سرمایه‌گذاری، عملاً منجر به اتلاف منابع، فساد مالی و... از یک طرف و تحمیل زیان بر بهره‌برداران خروجی‌های حاصل از سرمایه‌گذاری از طرف دیگر خواهد شد . بنابراین صداقت در فرآیند تولید نقش بسزایی را می‌تواند ایفاء کند. امام باقر (علیه السلام) در این باره می‌فرماید: «مالی که از راه دروغ، خیانت، و دزدی به دست آید، صرف آن برای زکات، صدقه، حج، و عمره پذیرفته نمی‌شود.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) نیز در حدیثی درباره آثار روزی که از راه کسب حلال به دور از هرگونه دروغ، خیانت، و دزدی به دست آید، می‌فرماید: «هر کس از راه حلال کسب کند و با آن خویشتن را از مردم بی‌نیاز و خانواده و فرزندانش را تا مین کند، روز قیامت با پیامبران و صدیقان محشور می‌شود.»

۶

نقش صداقت در فرآیند توزیع کالاها و خدمات

بعد از فرآیند تولید کالاها و خدمات، فرآیند توزیع آن کالاها و خدمات شروع خواهد شد. توزیع می‌تواند هم در سطوح مختلف داخلی (بازرگانی داخلی) و خارجی (صادرات و واردات) و هم در قالب عناصر بازار (خرده‌فروشی و عمده‌فروشی)

۵۵ ص

۵۴ همان

۵- محمدرضا عظیمی، بابویه قیچ، لاهیجان، ترجمه محمدباقر کمری، چاپ ششم، تهران، انتشارات کتب، ۱۳۷۶، ص ۳۴

۶- عجلان، حسن شلیف، دمشق، مؤسسه المدینه، دمشق، چاپ عسکری، تحقیق عجلان شلیف، چاپ بیروت، دارالفکر، ۲۰۱۵، ص ۶۴

موجودیت پیدا کنند. کم‌فروشی، گران‌فروشی، تقلب، کلاهبرداری و... در حوزه‌های مختلف بازار کالاها و خدمات می‌تواند به دلیل فقدان صداقت در داد و ستد از سوی توزیع کنندگان (خرده‌فروشان، عمده‌فروشان و دیگر واسطه‌های بازار) باشد. نتیجه‌ی عدم صداقت توزیع کنندگان نیز، عدم اعتماد خریداران به عوامل بازار و در نتیجه، حاکمیت بی‌اعتمادی بر روح بازار و داد و ستد می‌باشد. بازاری که در آن اعتماد نباشد، به تدریج از رونق اقتصادی خواهد افتاد. آثار روانی عدم اعتماد فراتر از رکود فعالیت‌های اقتصادی خواهد بود. به عنوان مثال در شرایط کنونی جامعه، عدم اعتماد خریداران به فروشندگان کالاها (در مورد قیمت واقعی و کیفیت کالاهای عرضه شده توسط آنان) باعث شده است که خریداران از خرید کالاهای خود رضایت روانی نداشته باشند و همواره فکر کنند که بر سر آنها اصطلاحاً «کلاه رفته است». یعنی یا کالا را گران خریده‌اند و یا اینکه کیفیت کالا، آن کیفیتی نبوده است که فروشنده توصیف نموده است. ظهور «فرهنگ نامناسب چانه‌زنی» در چنین جامعه‌ای به هنگام خرید، ناشی از حاکمیت روح عدم صداقت و در نتیجه، بی‌اعتمادی بر همان جامعه است. در نتیجه در جوامعی که صداقت و اعتماد حاکم است، چانه‌زنی بر سر قیمت وجود ندارد.

بخش خاصی از آموزه‌های دینی در ادیان آسمانی بویژه دین اسلام بر رعایت اخلاق اقتصادی در حوزه‌ی توزیع متمرکز شده است.

نویسنده ای چنین می‌گوید: مهم‌ترین اصول اخلاقی حاکم بر توزیع کالاها و خدمات و مصادیق برخاسته از آن در دین اسلام عبارتند از:

- ۱- توجه به معنویات: در قالب یاد خدا و معاد و توجه به نماز در هنگام داد و ستد .
  - ۲- عدالت: رعایت میزان سود عادلانه، حذف واسطه‌گری غیر لازم، نفی کم‌فروشی و مداخله نکردن در معامله دیگران .
  - ۳- خیرخواهی و نفی غش (فریب): ممنوعیت فروش کالاهای تقلبی و نفی تبلیغات خلاف واقع .
  - ۴- احسان: پرهیز از سودخواهی در موارد خاص، مواسات مالی و آسان‌گیری در معامله .
  - ۵- امانی بودن اموال: ممنوعیت راکدگذاری سرمایه و نفی احتکار^{۵۷} .
  - ۶- صداقت نیز بارزترین نمود، در فرآیند توزیع کالاها، درست فروشی فروش کالاها بی‌کم و کاست، فروش با قیمت عادلانه و تبلیغات درست برای کالاها می‌باشد.
- خداوند در شش سوره از ۱۱۴ سوره‌ی قرآن (مطففین، اسراء، الرحمن، انعام، اعراف و هود) کم‌فروشی و گران‌فروشی که نتیجه‌ی عدم صداقت در توزیع کالاها هستند را مورد مذمت قرار داده است. شاید بارزترین تهدید خداوند در مورد آنانی که صداقت در کار ندارند و به گونه‌ای در کار خود کم‌فروشی می‌کنند، در سوره‌ی مطففین آمده باشد. که به معنای «کم‌فروشان» نیز است، خداوند در این سوره هم کم‌فروشان نیروی کار (آنانی که از کار خود می‌دزدند و در هنگام انجام کار دیگران، کم‌کاری می‌کنند) را تهدید کرده است و هم کم‌فروشان کالاها را مستقیماً به عذاب الهی وعده می‌دهد. آنجاکه می‌فرماید:

«وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ * الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ * وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ * أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ * لِيَوْمٍ عَظِيمٍ * يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ»^{۵۸}

^{۵۷} سیدصطح طاهي فرگند و آداب کدورتی نچا لی تهنو نا دفتر فرهنگ وزارت کدورتی رات وقی ۳۸۱ ص ۱۲۸

^{۵۸} ره مطففین (۸۳) آیه ۶۴

وای به حال کم فروشان آنان که وقتی چیزی را با پیمانانه یا وزن از مردم تحویل می گیرند کاملاً حق خود را استیفاء می کنند ولی وقتی چیزی را تحویل مردم می دهند در پیمانانه و وزن کمتر می دهند. آیا آن ها عقیده ندارند که بعد از مرگ زنده خواهند شد و به روز بزرگ رستاخیز ایمان ندارند. روزی که تمام مردم در پیشگاه خداوند برای تعیین سرنوشت خود می ایستند.»

ازاین آیات معلوم می شود که کم فروشی و نیز گران فروشی که نتیجه عدم صداقت است، از جمله مفاسد اقتصادی و اجتماعی در جامعه بشری است ازاین رو خداوند جهت پیشگیری ازاین مفاسد آنها را حرام دانسته است.

و در آیات دیگری چنین می فرماید:

« وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا؛^{۵۹}»

جنس را با پیمانانه کامل و وزن درست تحویل بدهید که این کار خوب می باشد و عاقبت بهتری برای شما در بردارد.»

در آیه دیگری نیز چنین می فرماید:

«وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ * أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ * وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ؛^{۶۰}»

آسمان را خداوند برافراشت و میزان عدل را برقرار کرد. تا در آنچه وزن می کنند، تجاوز و تعدی روا ندارید و هرگاه چیزی را وزن می کنید، عدالت و صحت ترازو را رعایت نمایید و آنچه را وزن می کنید، کم ندهید.»
و نیز می فرماید:

« وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛^{۶۱}»

و به مال یتیم جز به بهترین روش نزدیک نشوید، تا وقتی که به رشد فکری خود برسد؛ و پیمانانه و وزن را به عدالت کامل کنید (پیمانانه را تمام و وزن را درست و عادلانه تحویل بدهید). هیچ کس را جز به قدر وسعش تکلیف نمی کنیم و هرگاه سخن گفتید، عدالت را رعایت کنید، اگر چه در مورد خویشاوند باشد و به عهد خدا وفا کنید. این است آنچه (خدا) شما را به آن سفارش کرده است، باشد که متذکر شوید.»

همچنین خداوند در آیه دیگری در این باره به طور صریح مردم را از کم فروشی و گران فروشی پرهیز می دهد و می فرماید:

« وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛^{۶۲}»

^{۵۹} سوره زلزال (۱۷) آیه ۳۵

^{۶۰} سوره الرحمن (۵۵) آیه ۹۴

^{۶۱} سوره نعام (۶) آیه ۱۵۲

^{۶۲} سوره یوسف (۷) آیه ۸۵

به سوی [اهل] مدین برادرشان شعیب را [فرستادیم]. گفت: ای قوم من! خدا را بپرستید، برای شما هیچ معبودی جز او نیست. همانا دلیلی روشن از جانب پروردگارتان برایتان آمده است، پس پیمانۀ و وزن را تمام بدهید و چیزهای مردم را کم نکنید و در زمین بعد از اصلاح آن به فساد نکوشید، اگر مؤمن هستید، این برای شما بهتر است.»
درسوره نیز هود در مورد حضرت شعیب می فرماید:

«وَأَلِيَّ مَدِينًا أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَلَا تَنْقُصُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ مُحِيطٍ * وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ؛^{۶۳}

و همچنین برای مردم مدین برادرشان شعیب را فرستادیم. شعیب به آنان گفت: ای قوم! خدای یگانه را پرستش کنید که پروردگار دیگری جز او ندارید و در پیمانۀ ترازو کم فروشی نکنید، من شما را در حال و روز خوبی می بینم، ولی برای شما بیم دارم از فرا رسیدن روزی که عذاب آن شما را هر طرف دربرگیرد. ای قوم! پیمانۀ و ترازو را از روی عدالت به تمام و کمال اداء کنید و حق مردم را ضایع نکنید و در روی زمین فساد را پراکنده نسازید.»

در این آیه نیز خداوند به شعیب امر می کند که مردم را از کم فروشی و کاستن اموال آنان بازدارد.
رسول خدا (صلی علیه وآله وسلم) نیز در حدیثی در این باره می فرماید: «پس از من هرگاه کم فروشی شود خدا مردم را به قحطی و کمبود دچار سازد.»^۴

در حدیثی دیگر می فرماید: «کسی که در کار خرید و فروش است باید از پنج خصلت دوری گزیند و گرنه دادوستد نکند: ربا، سوگند، کتمان عیب کالا، ستایش از کالا هنگام فروش و بدگویی از آن هنگام خرید. «
بنابراین طبق آیات و روایات بالا کم فروشی و گران فروشی که نتیجه عدم صداقت در خرید و فروش و توزیع کالاها می باشد می تواند آثار بسیار زیانباری را بر جامعه بگذارد

نقش صداقت در فرآیند مصرف

همان گونه که آدمیان در سایر رشته های علمی و عملی یکسان نیستند، در مسائل اقتصادی نیز همسان نیستند؛ مانند تفاوت گردش خون در رگهای بدن که در برخی از آنها، خون بیشتری و در برخی دیگر خون کمتری به تناسب همان رگها جریان دارد و این تفاوت، بر اساس نظم طبیعی و تفاوت استعدادهای آنهاست.
در نیازهای جامعه نیز همین گونه تفاوت است؛ در برخی اقضای هزینه کردن بیشتر است و در برخی به ثروت و هزینه های کلان نیاز نیست، و این تفاوت بر خاسته از نیازهای طبیعی جامعه است.
در قرآن به بهره برداری از نعمت های الهی سفرش شده و همه سفارش ها درباره کار و تولید و اهمیت آن برای ایجاد زمینه مصرف درست در جهت رشد و تعالی انسان است. مصرف یاد شده نیز برای تامین نیازهای فردی یا اجتماعی انسان است.
خدای سبحان می فرماید:

۶۳. ر.ه. د (۱۱) آیه ۴ ۸۵۸

۶۴. محمدرضا یوسف کلینی. هذا کتاب ج ۲ ص ۳۳۴. محمد بن یحیی بن بابویه قمی. لمط الشرح الشرح الصلح عم مکة الله و بیروت ۱ ص ۵۴

۶. محمد بلیق مجلیس. هذا کتاب ج ۱ ص ۹۵

« يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ؛^{۶۶}»

ای کسانی که ایمان آورده اید از نعمت های پاکیزه ای که خداوند روزیتان کرده است بخورید و شکر خدا را به جا آورید و اگر او را پرستش می کنید.»

امام سجاد (علیه السلام) نیز در حدیثی می فرماید: «جوانمردی کامل در بهره برداری از ثروت است.»

در نظام کاپیتالیسم بر اساس اصل حداکثر سازی مطلوبیت دنیوی (لذت و رضایت فردی) و تقریباً بدون هیچ گونه محدودیتی در نوع و میزان، مصرف شکل می گیرد و در صورتی که این مهم برای فرد اتفاق بیفتد، در نظام مزبور، بیانگر تحقق درست فرآیند مصرف خواهد بود. مقوله‌ی مطلوبیت مصرف در نظام‌های اقتصادی دینی از جمله اسلام اولاً، منحصرأ دنیوی نیست و ثانیاً، با محدودیت‌های خاصی (از جمله ممنوعیت مصرف برخی کالاها و خدمات، منع اسراف و تبذیر و رد اسراف یا رفاه زدگی و مصرف گرایی افسارگسیخته) روبرو است.^{۶۷}

رفتارهای عقلایی مصرف کنندگان و ارسال درست و صادقانه‌ی درخواست‌ها، نیازها و مطالبات مادی می‌تواند در شکل‌دهی مسیر صحیح نظام اقتصادی و هدایت منابع محدود تولید به سمت تولید و توزیع کالاها و خدماتی که نیازهای حیاتی جامعه انسانی را برطرف می‌سازند، بسیار موثر و کلیدی باشد.

نقش صداقت در فرایند عرضه و تقاضا

یک محور اصلی در ترتیبات بازار تقاضا است. تقاضا به طور کلی بر اساس باور نویسنده ای عبارتند از: مقدار کالا یا خدمتی است که مصرف کننده تمایل و توان خرید آن را در قیمت و زمان معینی داراست، بنابراین در تقاضا علاوه بر تمایل و خواست مصرف کننده، توانایی وی نیز مورد نظر است و برخلاف ظاهر لفظ تنهابه معنای خواست مصرف کننده نیست، همچنین زمان معینی در تقاضا مورد نظر است زمان گاهی یک روز، یک هفته، یک ماه می باشد.

مجموعه عناصری که به نحوی روی میزان تقاضا شده از کالاها موثر واقع می شوند، یکی قیمت کالاها، مورد نظری دیگر عوامل غیر قیمت خود کالاها هستند.

وقتی قیمت کالاها مورد نظر تغییر کند و سایر عوامل ثابت باشند، رابطه مقدار تقاضا شده و قیمت، معکوس خواهد بود، همچنین درآمد و ثروت مصرف کننده، قیمت سایر کالاها و خدمات مرتبط با کالاها، مورد نظر، سلیقه مصرف کننده، انتظارات وی از آینده قیمت کالاها و امثال آن از دیگر عوامل در تقاضا به شمار می آیند.

بنابراین اگر صداقت در قسمت تقاضا نباشد اقتصاد جامعه به بحران کشیده می شود و گران فروشی که یکی از موارد فسادهای مالی است در جامعه رواج پیدامی کند.

۶۶. م. ربیعو (۲) ۱۷۲

۶۷. محمن. یعوب کلینی هفا ک ب ج ۱ ص ۲۰

۶۸. عب. الله ح. بن علی مفلح الحیا بجا ۲۹ لم. نشو لاء ۱۳۹۲ ص ۶۶

.. و. القام خوشحا هفا ک ب، ص ۹۱

۷۴ ص هفا

عرضه نیز به طور کلی براساس تعریف نویسنده ای عبارتند از مقدار کالاها و خدماتی است که فروشندگان و پاتولیدکنندگان تمایل دارند در قیمت های معین و در زمان معینی ارائه نمایند زمان در عرضه، همان تقاضای تواند ساعت معینی از یک روز، روز خاصی از هفته، ماه، سال و نظیر آن باشد.

در این قسمت نیز اگر صداقت نباشد سبب احتکار فروشندگان در قسمت عرضه کالاها نسبت به مردم می شود در نتیجه قیمت ها افزایش می یابد و می تواند عرضه فعلی را کاهش دهد و مردم با محدودیتهایی در زمان مشخص، به دلیل این نوع احتکار مواجه شوند. در صورتیکه امام علی (علیه السلام) در حدیثی می فرماید: «احتکار رذیلت و پستی می باشد.»^۱

در این قسمت از نوشتار نیز به این نتیجه می رسیم که در جامعه کنونی ما باید تمامی عوامل عرضه و تقاضا بایکدیگر صداقت داشته باشند تا جامعه بتواند در مقابل تحریمهای دشمن مقاومت کرده تا اینکه مشتی محکم بر دهان تحریم کنندگان باشد.

نقش صداقت در فرآیند قراردادهای اقتصادی

برای انجام تولید، به سرمایه گذاری نیاز است. منابع لازم برای سرمایه گذاری یا از آوردهی خود سرمایه گذاران است و یا قرض گرفته خواهد شد. گرفتن قرض، متضمن بستن قرارداد است. قرارداد صحیح نیز، وابستگی زیادی به رعایت اصول اخلاقی بویژه «صداقت» دو سویه در مفاد و مواد آن خواهد داشت. حاکمیت صداقت و در نتیجه اعتماد در سطح یک جامعه می تواند به گسترش کم خطر چنین قراردادهایی بینجامد که نتیجهی نهایی آن، به جریان افتادن وجوه نقدی جامعه، توسعهی سرمایه گذاری و در نتیجه، رشد و شکوفایی اقتصادی جامعه خواهد بود. شواهد زیادی نشان داده است در جوامعی که چنین اعتمادی بر اساس پایبندی قرض گیرنده و قرض دهنده به اصل صداقت شکل گرفته است، از رونق و شکوفایی اقتصادی بیشتری برخوردار بوده اند. در اسلام فعالیت های اقتصادی مشترک، تنها بر اساس اصل اخلاقی صداقت و شکل گیری اعتماد دو طرفه بین مسلمانان جنبه ی موفق عملی و اجرایی پیدا می کنند.

رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) درباره پاکیزه ترین نوع درآمدها در فعالیت های اقتصادی می فرماید: «پاکیزه ترین درآمد، کسب تاجرانی است که در دادوستد دروغ نمی گویند، در امانت خیانت نمی کنند، خلف وعده نمی کنند، به هنگام خرید بدگویی و به هنگام فروش ستایش نمی کنند، به هنگام سودمند نبودن معامله در فروش کالا امروز و فردا نمی کنند و به هنگام سودآوری در دریافت سختگیری ندارند».^۲

بنابراین طبق روایت بالا کسی که در معاملات اقتصادی خواه از نوع قرض دادن باشد، خواه از انواع دیگر بایکدیگر طرف معامله بایکدیگر در صداقت رفتار نمایند تا اینکه هم درآمد پاکیزه ای داشته باشند و هم اینکه از آثار اجتماعی آن بهره مند شوند.

صداقت در بازار اسلامی

در بازار اسلامی با واژه صداقت روبرو هستیم، صداقت فضیلتی اخلاقی و کمال ذو مراتب و بارارزشی متفاوت با شفافیت است، افزون بر وصف بازار و صف عوامل بازار نیز می باشد، منظور از صداقت در اینجا معنای وسیع آن، یعنی صدق در نیت،

۷۲ عبد الوالد بن محمد، مجمع، مؤرخ الحکم و رالکلم، تحقیق مصطفی ریخته چا یک تم دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶، ص ۳

۷۳ عبد الرحمن بن ابی بکر سیوط جمع الصغیر فی الحقیق البشیر النذرین، ج ۱، ص ۳۶، ص ۳۶

رفتار وساختار است، صداقت در اینجا در ارتباط فرد با دیگر افراد جامعه و با محیط تجلی پیدا می کند و در فرد یا بازار به عنوان یک ملکه رسوخ یافته، پایداری می شود و در نتیجه، میان ظاهر و باطن، گفتار با نوشتار و رفتار و همه اینها با یکدیگر تعادل برقرار می کند در این بازار، طرفین نوعی احساس آرامش، از رفتار یکدیگر دارند و پنهان سازی اطلاعات به صورت عمدی در خصوص مبادله یا کالا در بازار وجود ندارد و اگر خطایی صورت پذیرد، امکان جبران خطا در ساز و کار بازار وجود دارد.

نویسنده ای در تحقیقش صداقت بازار را چنین تعریف می نماید: «صداقت بازار به این است که عوامل آن، یعنی عرضه کنندگان و تقاضا کنندگان، نوع برخورد هر یک با دیگری فضای فیزیکی، نورپردازی، چینش کالا، فضای حاکم بر بازار به طور پایدار واقع نما باشد، به گونه ای که انحراف از حقیقت یا وارونه سازی آن با هر نوع ممکن در او صورت نگیرد و اگر به هر دلیل، انحراف از واقعیت صورت پذیرفت بازار انعطاف پذیری لازم را برای جبران آن داشته باشد».

با پایداری صفت صداقت و رسوخ آن در عوامل بازار، یعنی عرضه کنندگان و تقاضا کنندگان، این صفت در بازار تجلی می یابد و در نتیجه، بازار را می توان متصف به صداقت کرد و گفت این بازار از این درجه از صداقت بهره مند است.

صداقت؛ موضوع اساسی در روابط اجتماعی، از جمله روابط عرضه و تقاضاست، تبلیغات کاذب، بر چسب های خلاف واقع، فریب، غش، خلف وعده، خیانت در امانت و بی انصافی از مظاهر فقدان صداقت در بازار است و فقدان صداقت میان تولید کنندگان و تقاضا کنندگان با بازار، هزینه های زیادی را به آن تحمیل و آسیب های فراوانی به آن و در نتیجه جامعه وارد می کند، فقدان صداقت در بازار کار و عوامل تولید به عیب پوشانی، سرقت از کار و کم فروشی، بی مسئولیتی، فرصت طلبی و سرانجام به افت کیفیت و بازدهی پایین تولید می انجامد. در حالیکه با وجود صداقت در بازار، ممانعت عمدی از دسترسی به اطلاعات و ارائه نادرست اطلاعات صورت نمی گیرد. این صداقت موجب می شود افزون بر اینکه بازار به قیمت مقدار و کیفیت اطمینان حاصل کند، طرفین مبادله نیز به یکدیگر و به بازار اعتماد کرده و کرامت آنان حفظ شود.

همچنانکه پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) نیز در روایتی می فرمایند: «یا علی: مبادا دروغ بگویی که موجب روسیاهی است و خداوند نامش را در دفتر دروغ گویان ثبت می کند و راستگویی مایه رو سفیدی است و خداوند در دفتر راستگویان ثبت می کند».

انسان اقتصادی صادق

انسان اقتصادی در بازار اسلامی، خداوند را محور و کانون عالم هستی می داند. انسان بر اساس این نگرش، خداوند متعال را مالک حقیقی آسمان و زمین و همه آفریدگان، و خود را امانت دار و مالک اعتباری نعمت هایی که او در اختیارش نهاده است، می داند. در نتیجه؛ بهره مندی اش از این نعمت ها باید در گستره حدود و مقررات الهی باشد. نگرش امانی بودن کالا، مانع طغیان انسان می شود. انسان اقتصادی در اسلام، از مواهب الهی بهره می برد. ولی همواره از طغیان و سرمستی و غفلت از یاد خدا دوری می جوید و در هر حال خداوند را ناظر و مراقب اعمال خود می بیند.

۷۴ مصطفی کاظم طستقد، مقامیه باشفایفد، رلزار للایم، چا لئ تو نا داشگکا شهید بهشتی ۳۹۱ ل ص ۱۰۲

۷۵ حسین بن علی بن شعبه، جرد مقده العلو، مع لا الرلو، ترجمه حجت چا، موسسه انتشارات للایم، ۴۴ ل ص ۲۹

۷۶ مصطفی کاظم، هفا، کک ب ص ۳۰

در بینش انسان اقتصادی الهی، دنیا مزرعه آخرت است و دنیا و آخرت؛ دو چهره یک حقیقت اند. و مرگ چیزی جز انتقال از این جهان به سرای جاودان نیست. ترس از سوء الحساب در روز قیامت نقش بسیار موثری در تصحیح رفتارهای انسان از جمله رفتارهای او در بازار دارد به طور مسلم مراقبت درونی مداوم افراد، عامل بسیار مهمی برای تحقق صداقت در گفتار و رفتار و رفتارهای منصفانه اقتصادی است و این امر تاثیر به سزایی در سلامت و کارآیی بازار و در نتیجه رشد اقتصادی، برقراری رفاه و آرامش عمومی و حفظ کرامت انسان دارد.

اعتقاد به اینکه انسان پس از مدت کوتاه و در زمان معین به نیستی تبدیل می شود، با این اعتقاد که فرصت کوتاه در اختیار دارد و باید توشه ابدی فراهم سازد. تاثیر بسیار متفاوتی در رفتار انسان خواهد گذاشت. پاداش های آخرتی، انگیزه را برای فعالیت ها تشدید می سازد، همچنان که عقوبت های سنگین آخرتی، فرد را از تعرض به حقوق دیگران، پنهان سازی عیوب کالا در بازار اسلامی و نیرنگ و هر نوع پنهان کاری اطلاعات باز می دارد.

بر اساس مبانی اسلامی انسان اسیر حداکثر سازی لذت و سود مادی، انسانی هواپرست و مذموم است. توجه به خواسته های نفس اماره، انحراف از مسیر توحید و یکتاپرستی شرک است. نه تنها این نوع نفع طلبی مادی صرف؛ معیار خیر و شر نیست و سعادت فرد و جامعه در گرو حداکثر سازی آنها نیست، که برعکس هر چه انسان بتواند از لذت های زودگذر دوری کرده و با هوا و هوس مبارزه کند، سعادت مند تر است. این نگرش منشأ صداقت به معنای اعم است، صداقتی که با انصاف وفای به عهد، امانتداری، مسئولیت پذیری و راست گویی همراه است.

راهبردهای ارتقای صداقت بازار

اسلام با تکیه بر آموزه های وحیانی و محور قرار دادن اخلاق در بازار، زمینه های تحقق صداقت را به معنای اعم در بازار فراهم کرده است. فراهم کردن زمینها و ایجاد نظم و انضباط از طریق تاکید بر مشخص بودن قیمت و کیفیت کالا، موضوع، نوع، و شروط های مبادله و زمان قبض و اقباض و ثبت و ضبط این موارد در قرارداد موجب می شود که همه اطلاعات تاثیر گذار در اختیار طرفین مبادله قرار گیرد. از طرفی توصیه های اخلاقی به بازاریان و دادن اختیار فسخ به شخصی که مغبون شده یا کالای معیوب دریافت کرده، انگیزه های فریب کاری را به حداقل می رساند. همچنان که نظم فیزیکی بازار به این امر کمک می کند. افزون بر این دولت اسلامی برای ارتقای کارآیی بازار به پیروی از سیره نبی مکرم اسلام و امیر المومنین علی (علیه السلام) در هدایت و مراقبت از بازار ملزم است به صورت مستقیم یا غیر مستقیم به اعمال سیاست های مناسب و موثر برای حاکمیت صداقت در بازار بپردازد.

تقویت ایمان و تقوا عناصر موثر در بازار بانهادینه کردن راست گویی، امانت داری، وفای به عهد و رعایت انصاف، تعمیق اصل «الفقه ثم المتجر» دوری از غش و غرر، زمینه پرهیز از پنهان کاری جلوگیری از اکل مال به باطل و زیان های ناشی از جهالت منتهی به نزاع را فراهم آورده و سرانجام کارآیی بازار را ارتقاء می بخشد بازار اسلامی با تقویت انگیزه های معنوی پیوند منافع جمع به منافع فرد، جمع بین مراقبت های درونی و بیرونی، نظام انگیزشی قوی ای را برای عدم کتمان حقایق و ارائه و اطلاعات صحیح و تلاش برای مراقبت از عدم زیان به سایر عناصر بازار فراهم ساخته است.

۷۷ حین ن. ع. ن. شعبه حج. هفا کتب ص ۱۰۴

۷۸ مصطفی کاظم هفا کتب ص ۳۸

آثار صداقت اقتصادی از منظر روایات

در متون حدیثی بر تجارت و فعالیتهای اقتصادی در بازار برای تأمین روزی تأکید شده است و از این رو که فوائد بسیاری دارد مورد تشویق و سفارش قرار گرفته است تا جایی که برخی از بزرگان دین نیز به تجارت در بازار می پرداختند، نظیر حضرت هود(علیه السلام) که پیشه اش تجارت بود و پیامبر گرامی که با سرمایه حضرت خدیجه به تجارت می پرداخت و امام صادق(علیه السلام) که با دادن سرمایه، دیگران را به آن تشویق می کرد.

در این قسمت به احادیث مربوط اهمیت صداقت در تجارت و آثار و فواید آن اشاره می شود.

پیامبر اکرم(صلی الله علیه و آله وسلم) در حدیثی می فرماید: «ای صنف تاجر و کاسب شما فاجر(بدکاره) هستید مگر آن کس از شما که از خدا بترسد و به نیکی و درستی با مردم رفتار کند، و راست بگوید.

امام سجاد (علیه السلام) فرمود: «درست کرداری و سخن نیکو، مال و روزی را افزایش می دهد.»

بنابراین از نظر امام صادق (علیه السلام) سخنی که از روی صداقت گفته شود باعث افزایش مال می شود نه اینکه بخواهیم با دروغ گرفتن در فروش مال، روزی خود را افزایش دهیم زیرا امیرمؤمنان (علیه السلام) می فرماید: ای تاجران از سوگند دروغ در معامله بپرهیزید، چرا که سوگند دروغ بازار را گرم می کند و برکت آن را می برد.

در حدیثی دیگر از امام صادق(علیه السلام) وارد شده که می فرماید: «راستگویی و بازگرداندن امانت به نیکوکار کلید روزی

است.»

همچنین از نظر روایات یکی از آداب تجارت حلال، صداقت است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمود: پاکیزه ترین درآمد، کسب تاجرانی است که در داد و ستد دروغ نمی گویند، در امانت خیانت نمی کنند، خلف وعده نمی کنند، به هنگام فروش ستایش نمی کنند، به هنگام سودمند نبودن، معامله در فروش کالا امروز فردا نمی کنند. به هنگام سودآوری در دریافت سختگیری ندارند.

۷۹. محله بلوق مجلیه هفا کلاب ج ۱۰۰ ص ۵۶ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۸۰. محله ن. یعقوب کلین هفا کلاب ج ۵ ص ۱۶

۸۱. محله ظل حکیم، الحیا ج ۵، توه نا دفه انتشارات الملام ج ۱ ص ۵۸ و فطی بن حنظله طبریز مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۲ ص ۲۰، توه نا، انتشارات ناصر خسرو ۳۷۲ د ص ۳۸۰

۸۲. عبد الله بن علی هفا کلاب ص ۸۰ الحنظله ن. محله دیلم ا رشاد القوالی الصواب ترجمه سید عبد الحسین ضلیه ج ۱ ص ۲۰، توه نا نشر الملام، ۳۷۷ د ص ۳۵۳

۸۳. هفا ص ۹۰

۸۴. حسین بروجی مع مغرب فق شیخ ج ۳ ترجمه عده ای از فضلا، علی توه نا، انتشارات فرهنگ سنه ۳۸۶ د ص ۱۴۱

۸۵. عبد الرحمن بن ابی بکر سیوط هفا کلاب ص ۳۶

رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) در حدیثی دیگر می فرمایند: که بهترین درآمدها سود حاصل از معامله نیکو و پاک است در این حدیث از نظر پیامبر اسلام معامله ای که از روی عدم صداقت انجام پذیرد می تواند معامله ای ناپاک باشد بنابراین از نظر روایات راستی آدمی را از لغزش نجات می دهد و گرمی اش می دارد، ولی دروغ انسان را به سقوط و هلاکت می کشاند امیر المومنین علی (علیه السلام) فرمود: «علامت ایمان آن است، که راست بگویی اگر چه تو را زیان برساند، و دروغ نگویی اگر چه تو را سود برساند، و هر گاه سخن می گویی بیش از علم و اطلاعات خود سخن نگو و از خداوند بترس و درباره دیگران سخن نگو.

یکی دیگر از آثار عدم صداقت می تواند رسوایی باشد زیرا رسوایی همیشه در انتظار دروغگو می باشد رسوا شدن نزد یک نفر و یا چند نفر یا نزد جامعه، دروغ، پنهان نخواهد ماند و روزی بر ملا خواهد شد. بنابراین یکی از آثار صداقت، عدم رسوایی است کسی که همیشه در گفتار خود برای فروش مالش صادق باشد نباید دیگر نگران رسوا شدن خود باشد زیرا اگر رسوایی او به جهت دروغش مکرر گردد؛ بی آبرویی نصیبش می شود و بی آبرویی دروغگو، بی حیثیت و بی ارج شدن اوست و مردم را از خود روی گردان می کند.

از دیگر آثار صداقت در تجارت ارزشمند دانستن سخنان فرد صادق است یکی از میزان هایی که برای قیمت انسان می توان در نظر گرفت، ارزشی است که مردم برای سخنش قائل هستند دروغگو، اگر بالاترین ارزش ها را برای سخنش بدست آورده باشد، همین که به دروغ گویی پرداخت و مردم بدان صفتش شناختند ارزش سخنش نابود می شود و با جانوران در یک ردیف قرار خواهد داشت از امام صادق (علیه السلام) نقل شده که امیر المومنین مکرر بالای منبر می فرمود: «سزاوار است انسان از دوستی با سه کس دوری کند: ۱- پرروی بیبک و تبهکار ۲- احمق ۳- دروغگو»
رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) نیز در این باره می فرمایند: «علت اصلی دروغ جز خود کم بینی و بی شخصیتی نیست».

امام جعفر صادق (علیه السلام) در حدیثی از حضرت عیسی (علیه السلام) نقل می کند که فرمود: کسی که زیاد دروغ بگوید آبروندارد.

دیگر از آثار صداقت در تجارت جلب اعتمادی است که از ناحیه مردم، نصیب او می شود، اعتماد مردم بهترین راه موفقیت است، بیشتر موانعی که در راه وصول به هدف ها پیدا می شود به وسیله جلب اعتماد مردم برطرف می گردد برعکس دروغگو خود را از این نعمت محروم می سازد و به سوی سیاه بختی می تازد، کسی که مورد بی اعتمادی قرار گرفت، بایستی از جامعه گناره گیری کند و در گوشه ای به انتظار مرگ بنشیند.
زیرا دیگر نمی تواند در آن جامعه موفقیتی بدست آورد، حتماً داستان معروف چوپان دروغگو را شنیده اید. چون اعتماد مردم از چوپان سلب شده بود، گرگ هم به گله هیچ رحمی نکرد و همه را درید.

۸۶مجله بلوق مجلیه هفا کتب ج ۸ ص ۱۴۹

۸۷محملن: یعقوب، کلین: هفا کتب ج ۶ ص ۶۹

۸۸ حنیف: طبریز: هفا کتب ج ۶ ص ۱۰۰

۸۹محملن: یعقوب کلین: هفا کتب ج ۶ ص ۳۱

امیرالمومنین علی (علیه السلام) در این باره می فرمایند:

«راستگو به سبب راستگویی خود سه چیز به دست می آورد اعتماد نیکو، محبوبیت، وجلالت وهیبت»

در نتیجه با صداقت است که اعتماد مردم بدست می آید و می تواند بیشتر در فروش مال خود سود ببرد چنانکه اطمینان و اعتماد به همدیگر در میان مردم پیدا می شود.

از دیگر آثار صداقت، آن است که با صدق خود مورد سوء ظن و بدبینی و روسیاهی در نزد مردم قرار نمی گیرد بلکه حتی از این بالاتر مورد تنفر مردم هم قرار نمی گیرد، دروغگو بر خلاف فطرت مردم قدم بر می دارد در نتیجه منفور می شود، زیرا مردم به حسب طبع، حس کنجکاوی دارند و بدبختتر از دروغگو کسی است که دروغ زبانی را با نادرستی در رفتار همراه داشته باشد و موجب سوء ظن مردم قرار بگیرد، وقتی مردم از کسی راستگویی و صداقت در فروش نبینند به او بدبین می شوند.

رسول خدا(صلی الله علیه وآله وسلم) در حدیثی می فرمایند: از دروغ خودداری کنید زیرا انسان را روسیاه می کند»
آخرین آثاری که صداقت می تواند در تجارت داشته باشد این که از سخریه و استهزای مردم در امان است زیرا دروغگو همیشه خواه در حضور و خواه در غیاب مورد سخریه و استهزاء مردم قرار می گیرد.

در حدیثی دیگر بدترین رباها از نظر رسول خدا (صلی الله علیه وآله وسلم) دروغ شمرده شده است که می فرمایند: «بدترین و بالاترین رباها دروغ است»

بنابراین دروغ گویی و عدم صداقت یکی از پلیدترین خصلت اخلاقی است که زیان آن تنها دامن گیر دروغ گو نمی شود بلکه دامنه اش جامعه را نیز فرا می گیرد و موجب انحطاط آن می گردد. و دروغگویان از این نکته غافلند که دروغ پردازی برخلاف فطرت و شخصیت والای انسانی است و نقطه اوج فاجعه آنجاست که این گونه افراد به بازتابهای منفی و عواقب شوم آن در زندگی فردی و اجتماعی نمی اندیشند و دروغ را به حساب زیرکی و زرنگی می گذارند و افراد راستگورافراد بی عرضه و بی سیاست می پندارند خلاصه کلام آنکه بنای خلقت و طبیعت بر حقیقت و راستی استوار است نه دروغگویی.

از روایاتی که بیان شد چنین می شود نتیجه گرفت که، راست گویی تاثیر بسزایی در اقتصاد می تواند داشته باشد زیرا اگر تجارت و اقتصاد کشور بر صداقت بنا نهاده شود و همه مردم در کسب و کار روزی حلال صداقت داشته باشند می توانیم اقتصادی سالمی به دور از هر گونه بیماری داشته باشیم و دولتمردان نیز می توانند با توجه به تحریمهای اقتصاددشمنان اسلام و ایران با صداقت و شفافیت گفتار مسائل اقتصادی را با مردم در میان گذاشته و به حول و قوه الهی و کمک مردم از تحریمها فرصتی برای رشد بیش از پیش اقتصادی و خودکفائی ایران اسلامی برداشته شود و اصناف و بازاریهای ما نیز می توانند فقه اسلامی را رعایت و با صدق بر گفتار و رفتار، تورم اقتصادی را مدیریت نموده و بازار و اقتصاد آن را با تحول اسلامی به پیش ببرند و

۹۰-عبدالرحمن بن محمد هفنا کتب ج ۶ ص ۶۰

۹۱-ملیه لطف طبع شمس هفنا کتب ص ۳

۹۲-حنین طبریز هفنا کتب، ج ۲ ص ۱۰۰

۹۳-نسخ علس قم مفید البصر ج ۲، ته نا، انتشارات ترجمه لیله ص ۴۳ و محمد علی بابویه قم، هفنا کتب ج ۴ ص ۱۲ و وح الله موسی

الخمینی رساله نون: بچا لی، ته نا، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ج ۱ ص ۴۲

۹۴-محلله ضللهای حق نقطه عطف انقلاب و رهنمودها هفنا کتب هشتم دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۳۷۸ ص ۱ ص ۳۷

مردم نیز می توانند با رعایت دستورات ولی امر مسلمین که بر امر سبک زندگی اسلامی و ایرانی تأکیدات فراوانی داشته و راهکارهای مناسبی ارائه نمودند. عمل نمایند؛ و همچنین (در زمینه اقتصاد مقاومتی پویا و متحول) براساس صداقت و درستی وضعیت اقتصادی خانواده ها را تامین نموده و مشکلات خود را رفع نمایند.

نتیجه گیری

صداقت، یکی از بهترین صفات نفس انسانی می باشد که هم فرد و هم جامعه را به کمال می رساند. با پرواز پرستوی صدق درآسمان دل مومن، مژده فصل شادی و بهار رزق و برکت به زندگی داده میشود پرستویی که با حضور، خیر از رسیدندسته دسته کبوتران سفید ملکات اخلاقی به فضای آبی حرم خدا - قلب مومن - می دهد و خداوند رحمان، چه خوب پرده از تندیس زیبای صدق برداشته است.

ما نمی توانیم به زندگی احترام بگذاریم، مگر آنکه دارای سجایای اخلاقی باشیم و در برخورد با دیگران صداقت و درستکاری داشته باشیم، صداقت اصلی ترین رکن زندگی هر انسانی است.

متأسفانه مادر محاصره انواع بی صداقتی ها هستیم، از همه اینها بدتر خیلی ها رفتار غیر صادقانه دارند و شناسایی نمی شوند، نداشتن صداقت در زندگی بیش از هر چیزی دیگر مانع از آن می شود تا به آن شخصی که می توانیم و می خواهیم باشیم تبدیل گردیم نداشتن صداقت برخی از مردم را نابود کرده است.

عاداتهای خوب سنگ بنای منش انسانی هستند هیچ عادتتی به اندازه صداقت نمی تواند روی منش و آبروی انسان تأثیر بگذارد. زیرا صداقت یکی از بزرگترین خصوصیات انسانی است.

صداقت در حکم سیمانی است که اشخاص را جوش می دهد بی صداقتی روابط را متلاشی می کند و صداقت آن را به هم پیوند می زند زیرا بزرگترین رکن یک رابطه خوب اعتماد و اطمینان است. این موضوعی است که در تمام زمینه های زندگی چون، دوستی، ازدواج، خانواده، کسب و کار، آموزش و سیاست که در آن روابط خوب می تواند رشد کند صدق می کند.

صداقت و راستی بسیاری از مشکلات را نیز در جامعه حل می کند، راه وصول به مقصد را آسان می سازد، از هزینه های کمر شکن بازرسی ها می کاهد، حجم پرونده های حقوقی را به حداقل می رساند و آرامش خاطر به مردم می بخشد و نگرانی هایی را که به خاطر احتمال دروغگویی برای افراد مختلف پیدا می شود از میان برمی دارد و رشته های محبت و دوستی را در میان افراد حاکم می کند و به انسان شخصیت و ابهت می بخشد.

به وسیله راست گویی است که بیشتر اختلافات و مشاجرات از بین میرود، زیرا اکثر نزاع ها در اثر این است که یک طرف یا هر دو طرف نزاع، حق و حقیقت را منکر می شوند.

هر چه صداقت، راستگویی و سایر فضایل اخلاقی در جامعه بیشتر شود صمیمیت و محبت میان افراد نیز افزایش پیدا می کند. برعکس هر چه دروغ، کلک و دغل و حقه بازی در جامعه رواج پیدا کند بر همان میزان افراد نسبت به هم بد بین و بی اعتماد شده و صمیمیت و محبت از جامعه رخت بر می بندد. ما اگر در جریان امور روزمره صداقت داشته باشیم، ممکن است به خاطر رعایت آن با مشکلاتی مواجه شویم اما باز هم پیروز میدان خواهیم بود زیرا بر حسب فطرت ذاتی خود عمل کرده ایم، و علاوه بر آن موجبات خشنودی خداوند را فراهم کرده ایم. در ثانی جامعه را از آلودگی دروغگویی و ایجاد حسبی اعتمادی افراد نسبت به یکدیگر پاک کرده ایم. چه بسا موفقیت ها و پیروزیهای که با دروغ بدست آمده اند در ظاهر موفقیت داشته باشند اما در باطن چیزی جز تاریکی و پلیدی برای فردبه ارمغان نیاورند و این منفعت ظاهری موجب خواهد شد که فرد همواره دچار عذاب وجدان باشد.

رعایت اصل صداقت در معاملات و عرصه اقتصادی نیز یک اصل مهم و اساسی شمرده است. کم فروشی، تقلب، دورویی و دروغ نمایی در معاملات علاوه بر گناه کبیره فضای اقتصادی جامعه را نیز مسموم می کند و تبعات بد آن دامنگیر خود مردم میشود. پس باید صداقت بر فضای اقتصادی حاکم شود تا معاملاتی بدون غل و غش داشته باشیم و میزان فساد و ناپاکی ها کاهش پیدا کند و از همه مهمتر چنین جامعه ای تبدیل به یک جامعه سالم، پاک و دینی می شود و در آن خیرات و برکات زیادی نهفته است.

در صورتی که اگر افراد در تعاملات اجتماعی صداقت و راستگویی را پیشه خود سازند علاوه بر ایجاد روابط دوستانه و صمیمی و موثر شاهد پیشرفت آن جامعه خواهیم بود. افزون بر آن عمل به یک فضیلت اخلاقی به مرور موجب نهادینه شدن آن در میان تمامی سطوح و اقشار یک جامعه می شود و مردم نیز اعتبار خود را در میان یکدیگر حفظ می نمایند.

بنابراین اثر اجتماعی صدق در جامعه بیشتر از سایر فضایل اخلاقی است زیرا صدق است که سبب جلب اعتماد هموعان، دوری از تهمت، وفای به عهد، ایثار، اجتناب از دروغ، عزت نفس، اقدام به خیرات، رحمت، نیکوکاری، انفاق، تحکیم بنیان خانواده، حس معاشرت، ایمان، فروتنی، تواضع، تقوی و عدالت می شود.

در یک نتیجه کلی می توانیم بگوئیم، رکن اساسی، اجتماعات زنده و رمز تلقی ملتها و ضامن ثبات و آرامش اجتماع و اعتماد افراد به یکدیگر صداقت است. عذاب وجدان همیشه مال کسی است که صادق نیست، آرامش حال مال کسی است که صادق است، لذت دنیا مال کسی نیست که با آدم صادق زندگی می کند، آرامش دنیا مال آن کسی است که با وجدان صادق زندگی می کند.

منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. ابن بابویه، محمد، علل الشرایع، شیخ صدوق، اول، قم، مکتب الداوری، ۱۳۸۵.
۴. -----، الامالی، ترجمه محمد باقر کمره ای، ششم، تهران، کتابچی، ۱۳۷۶
۵. بروجردی، حسین، منابع فقه شیعه، ترجمه عده ای از فضلاء، ج ۲۲، اول، تهران، انتشارات فرهنگ سبز، ۱۳۸۶
۶. پاینده، ابوالقاسم، ترجمه نهج الفصاحه، چاپ چهارم، تهران، دنیای دانش، ۱۳۸۲
۷. تمیمی، عبدالواحد بن محمد، غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق مصطفی درابتی، چاپ یکم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۶ هـ ش
۸. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاه، چاپ ۱۲۹، قم، نشر اسرا، ۱۳۹۲
۹. -----، تسنیم، ج ۱۷، چاپ اول، قم، مرکز نشر اسراء، بی تا
۱۰. حسینی دشتی، مصطفی، معارف و معاریف، ج ۶، چاپ سوم، قم، انتشارات فرهنگی آراسیر، ۱۳۷۹
۱۱. حرانی، حسن بن علی شعبه، تحف العقول عن آل الرسول، ترجمه جنتی، چاپ دوم، قم، موسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۴ هـ ق
۱۲. حکیمی، محمد رضا، الحیاه، ترجمه احمد آرام، ج ۵، تهران، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، بی تا
۱۳. خوشحال، ابوالقاسم، فلسفه اخلاق، چاپ اول، مشهد، انتشارات بنفشه، ۱۳۸۰
۱۴. خوبی، سید ابوالقاسم، معجم رجال الحدیث و تفصیل طبقات الرجال، ج ۱۰، قم، نشر آثار شیعه، ۱۴۱۰ هـ ق

۱۵. دیلمی، حسن بن محمد، ارشادالقلوب الی الصواب، ترجمه سیدعبدالحسین رضایی، ج ۱، چاپ سوم، تهران، نشراسلامیه، ۱۳۷۷
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، ترجمه غلامرضا خسروی، چاپ اول، تهران، نشرمرتضوی، ۱۳۷۶
۱۷. سیوطی، عبدالرحمن ابن ابی بکر، جامع الصغیر فی احادیث البشیر النذیر، جلال الدین، یکم، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۱ هـ.ق
۱۸. شافعی دمشقی، علی بن حسین، تاریخ مدینه دمشق، ابن عساکر، تحقیق علی شیری، ج ۸، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۵ ق
۱۹. شبر، سیدعبدالله، ترجمه محمد رضا جباران، چاپ سوم، قم، هجرت، ۱۳۷۴
۲۰. طاهر خانی، عبدالله، فرهنگ واژگان ادبی عرفان، چاپ سوم، تهران، نشر و رای دانش، ۱۳۷۸
۲۱. طاهری، سید صالح، فرهنگ و آداب کارد قرآن، چاپ اول، تهران، دفتر فرهنگ وزارت کار، انتشارات وثوق، ۱۳۸۱
۲۲. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، تحقیق سید محمد باقر خراسان، چاپ یکم، مشهد، نشر مرتضی، ۱۴۰۳ هـ.ق
۲۳. طریحی، فخرالدین بن محمد علی، معجم مجمع البحرین، تصحیح نضاک علی، ج ۱، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۲۰۰۹ م
۲۴. -----، مجمع البحرین، تصحیح سید احمد حسینی، ج ۵، ۳، چاپ سوم، تهران، کتاب فروشی مرتضوی، ۱۳۷۴
۲۵. طیبی شبستری، سید احمد، اخلاق در قرآن، اول، تهران، انتشارات جاوید، بی تا.
۲۶. علیخان، ایمان رحم، منتخب اللطائف، سوم، تهران، نشر مطهری، ۱۳۸۶
۲۷. فلسفی، محمد تقی، مکارم اخلاق، چاپ اول، تهران، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۷
۲۸. قرشی بنایی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۴، ششم، تهران، دارالکتب اسلامیه، ۱۴۱۲ هـ.ق
۲۹. قمی، شیخ عباس، سفینه البحار، ج ۲، تهران، انتشارات فراهانی، بی تا.
۳۰. کاظمی، مصطفی، صداقت در مقایسه با شفافیت در بازار اسلامی، چاپ اول، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۱
۳۱. کراچکی، محمد بن علی، نزهه النواظر ترجمه معدن الجواهر، مترجم عباس قمی، چاپ اول، تهران، نشر اسلامیه، بی تا
۳۲. کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، ج ۱، ۱۰۰، ۴، ۵، ۲، تهران، منشورات دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۹ هـ.ق
۳۳. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۶۹، چاپ دوم، بیروت، دار احیاء التراث عربی، ۱۴۰۳ ق.
۳۴. محدثی، جواد، اخلاق معاشرت، چاپ چهارم، قم، موسسه بوستان کتاب، چاپخانه دفتر تبلیغات، ۱۳۸۲
۳۵. محمدی، حمید، مفردات قرآن، چاپ اول، قم، دارالذکر قدس قم، ۱۳۸۰
۳۶. مرکز فرهنگ و معارف قرآن کریم، دائره المعارف قرآن کریم، ج ۴، قم، موسسه بوستان کتاب، بی تا
۳۷. مصباح یزدی، محمد تقی، اخلاق در قرآن، ج سوم، چاپ اول، قم، موسسه آموزش و پژوهش امام خمینی، ۱۳۹۱
۳۸. مصطفوی، حسن، تحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۶، ۹، چاپ دوم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰
۳۹. مصطفوی، فریده، جعفری، فاطمه، معصومی، صدیقه، روش خودسازی، چاپ دوم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۸۰
۴۰. مکارم شیرازی، ناصر، مشکاه هدایت، ج ۱، چاپ دوم، تهران، انتشارات علی بن ابی طالب، ۱۳۸۷
۴۱. موسوی خمینی، روح الله، رساله نوین، چاپ اول، تهران، انتشارات دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، بی تا
۴۲. مهدوی کنی، محمد رضا، نقطه های آغاز در اخلاق عملی، چاپ هشتم، دفتر نشر و فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۸.
۴۳. نراقی، احمد، معراج السعاده، چاپ هفتم، تهران، انتشارات وحدت بخش، چاپ طه، ۱۳۸۹

۴۴. یوسفیان، حسن، پژوهشی در عصمت معصومان، قم، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۷۷

تفاسیر

۴۵. ریاضی خانی، حشمت الله، ترجمه بیان السعاده فی مقامات العباده، ج ۲، ۴، ۸، چاپ اول، تهران، چاپ و انتشارات دانشگاه

پیام نور، ۱۳۷۲

۴۶. زمخشری، محمود، الکشاف، ج ۳، چاپ سوم، بیروت، دارالکتب العربی، ۱۴۰۷ ه.ق

۴۷. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی التفسیر القرآن، ج ۲، چاپ سوم، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲

۴۸. مصطفوی، حسن، تفسیر روشن، ج ۲، ۵، چاپ اول، تهران، نشر مرکز کتاب، ۱۳۸۰

۴۹. مصری، ابوالفضل جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۱، ۱۰، تحقیق احمد فارس، چاپ سوم، بیروت،

دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع، دارصار، ۱۳۷۲

۵۰. مغنیه، محمد جواد، تفسیر کاشف، ج ۲، چاپ اول، تهران، دارالکتب اسلامی، ۱۴۲۴ ه.ق

۵۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۱، چاپ اول، تهران، موسسه دارالکتب اسلامی، ۱۳۷۴

۵۲. موسوی همدانی، سید محمد باقر، ترجمه المیزان، ج ۴، چاپ پنجم، قم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۴

پایان نامه

۵۳. حقیقت، مهدی، «صدق در قرآن و روایات»، دانشکده علوم قرآنی شیراز، کارشناسی، ۱۳۸۵

۵۴. عسکری والاشانی، محبوبه، «صدق از دیدگاه قرآن»، دانشکده علوم قرآنی، قم، کارشناسی، ۱۳۹۳

۵۵. قربان زاده، عباس، بررسی صدق، دانشکده علوم قرآنی، قم، کارشناسی، ۱۳۹۰، ده هزار مقالات قرآنی، کد ۱۳۴۰

نرم افزارها

۵۶. نرم افزار جامع التفاسیر

۵۷. نرم افزار جامع الاحادیث

۵۸. نرم افزار شجره طوبی

۵۹. نرم افزار کتابخانه دیجیتال آیت الله جوادی آملی

۶۰. نرم افزار مطهری

۶۱. نرم افزار ده هزار مقالات قرآنی

سایت ها

۶۲. سایت رضوی مرکز حفظ نگهداری پایان نامه ها و پژوهشهای قرآنی موسسه معارف اسلامی امام رضا (علیه السلام)

۱۳۹۳/۸/۲۹، www.maaref.ir